

İslâm Hukuku ve Antik İbrani Hukukunda Yargıçlık

The Judgeship in Islamic Law and Ancient Hebrew Law

Melikşah Aydın

Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Hukuk Tarihi Anabilim Dalı

Asst. Professor, Hacettepe University, Faculty of Law

Department of History of Law

Ankara, Türkiye

meliksahaydin@hacettepe.edu.tr

orcid.org/0000-0002-4077-5025

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types/Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 24 January/Şubat 2022

Accepted/Kabul Tarihi: 07 June/Haziran 2022

Published/Yayın Tarihi: 15 June/Haziran 2022

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Volume/Cilt: 26 **Issue/Sayı:** 1 **Pages/Sayfa:** 451-467

Cite as/Atıf: Aydın, Melikşah. "İslâm Hukuku ve Antik İbrani Hukukunda Yargıçlık [The Judgeship in Islamic Law and Ancient Hebrew Law]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 26/1 (Haziran 2022): 451-467.

<https://doi.org/10.18505/cuid.1078824>

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı/Published by: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Melikşah Aydın).

The Judgeship in Islamic Law and Ancient Hebrew Law

Abstract: Judgeship is one of the oldest professions in history. In the ancient Hebrew law, which is a religious-based legal system, judgeship arose and practised both by the Torah and later by the contributions of judges. In the Written and Oral Torah, which is the main source of Hebrew law, it is mentioned that the other prophets and Moses were authorized both as rulers and judges. Moreover, judges are ordered to make fair judgments on the basis of protecting the weak and without any bribery. We see that there are similar or even the same provisions in Islamic law. In Islamic law, it is seen that both the previous prophets and the last prophet Muhammad carries the authority as the prophet, the ruler and the judge. Moreover, in the Qur'an, judges are ordered to make fairly judgments, avoid bribery, and without favoring any litigants. In this study, the rules of ancient Hebrew law and Islamic law will be compared. Since the subject is limited to judges and courts, first the status and appointment of judges will be explained, then the courts and the trial procedure will be compared, and afterwards the responsibilities of judges and the qualifications required to be appointed as a judge will be discussed. In this respect, the rules in Hebrew law will be compared to Islamic law only in the light of the information given, and the more detailed rules in Islamic law will not be cited because they don't have equivalents in ancient Hebrew law. As a result, the similarities and differences of these divinely emerging and developing legal systems will be revealed. By examining the history of legal systems, the field of legal history can give an idea of possible changes in today's legal system. Legal systems that have been applied and disappeared in the past and that are out of date can actually be a source for us to develop the law more justly. Hebrew law, perhaps the oldest of those whose sources have reached us from religious-based legal systems, aims to regulate every aspect of a person's life, and it seems to have achieved this goal. Currently, Israel's legal system is not entirely disinvolved from secular and religious law. Due to this purpose of Hebrew law, detailed regulations can be found both in the Torah and the Talmud about court, judge and trial matters. In these regulations, it has been taken place about who will be selected among the people who will conduct the trial, the rules that the judges should follow while conducting the trial, the types of courts and many other issues. The compared aspect of Islamic law; is that Islamic law is also based on religion. Islamic law also makes regulations in every aspect of a person's life. And in the field of judicial law there are perhaps more rules than the regulations in Hebrew law. It is seen that many rules of Islamic law and Ancient Hebrew law are similar in the subjects on which the study is limited. In fact, the decomposing points are only on one or two issues. In Islamic law, it is seen that some rules in previous legal systems are preserved exactly. In this respect, Islamic law did not abolish all of the rules of the previous legal systems, but took some of the same rules and changed some of them. In particular, the rules that judges have to follow while continuing their judicial activities are almost the same in Ancient Hebrew law and Islamic law. It should be noted that there are additionally more detailed rules in Islamic law. This situation has led to the determination of the qualifications such as justice, impartiality, knowledge and education, which should be found in a judge who must conduct a trial fairly. It will be seen that the rules of thousands of years ago have not changed even today. It will be understood that the regulations in the Bangalore Principles of Judicial Conduct and in the domestic laws of the countries are not very different.

Keywords: History of Law, Hebrew Law, Islamic Law, Trial, Judge.

İslâm Hukuku ve Antik İbrani Hukukunda Yargıçlık*

Öz: Yargıçlık, tarihteki en eski mesleklerden biridir. İlahi kökenli bir hukuk sistemi olan İbranilerde de yargıçlık gerek Tevrat gerekse sonradan hukukçuların katkıları ile ortaya çıkmış ve uygulanmıştır. İbrani hukukunun temel kaynağı olan Tevrat'ta peygamberlerin ve Hz. Musa'nın hem hükümdar hem de yargıç olarak yetkilendirildiklerinden bahsedilmekte, bunun dışında yargıçların adil, rüşvet almaksızın ve güçsüzlere korumak temelinde hüküm vermeleri emredilmektedir. Bu konuda benzer hatta aynı hükümlerin İslam hukukunda da olduğunu müşâhade etmekteyiz ki burada gerek önceki peygamberlerin gerekse son peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hem peygamber, hem hükümdar aynı zamanda yargılama yetkisi ile donatılmış yargıç vasıflarına sahip olduğu görülür. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de kâdıların adil bir şekilde rüşvetten kaçınarak ve kimseyi kayırmadan hüküm vermeleri emredilmektedir. Bu çalışmada Antik İbrani hukukundaki hükümler ile İslam hukuku hükümlerinin yapılacak olan mukayesesi "yargıç" ve "mahkeme" kavramları ile sınırlandırıldığı için ilk olarak yargıçların durumu ve atanmaları aktarılacak, daha sonra mahkemeler ve yargılama usulü karşılaştırılacak, ardından yargıç atanabilmek için gerekli vasıflar ve yargıçların sorumlulukları ele alınacaktır. Bu açıdan Antik İbrani hukukunda bulunan hükümler İslam yargılama hukuku ile karşılaştırılacak, İslam hukukunda daha detaylı olan

* Bu makale 6-10 Aralık 2021 tarihleri arasında yapılan 5. Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansında sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Hâkimlik Mesleğinin Eski İbrani Hukukundaki Görünümü ve İslam Hukuku ile Karşılaştırılması" adlı özet tebliğin içeriği geliştirilerek ve değiştirilerek üretilmiş halidir.

hükümler ise Antik İbrani hukukunda karşılıkları bulunmadığından ele alınmayacaktır. Neticede ilahî olarak ortaya çıkan ve gelişen bu hukuk sistemlerinin benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Hukuk tarihi alanı hukuk sistemlerinin tarihini inceleyerek günümüz hukuk sisteminde yapılacak olası değişikliklere fikir verebilir. Geçmiş dönemlerde uygulanmış ve bitmiş, tarih olmuş olan hukuk sistemleri aslında bize hukukun daha adil hale getirilmesi için kaynak olabilir. Din temelli hukuk sistemlerinden, kaynakları bize ulaşanların belki de en eskisi olan İbrani hukuku, kişinin hayatının her alanında düzenleme yapmayı amaçlamakta olup, bu hedefine de ulaşmış görülmektedir. Halen İsrail'in hukuk sistemi tamamen laik ve dini hukuktan sıyrılmış değildir. İbrani hukukunun bu amacı sebebiyle mahkeme, yargıç ve yargılama konularında, gerek Tevrat'ta ve gerekse Talmud'da ayrıntılı düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemelerde yargılama yapacak olan kimselerin kimin arasından seçileceği, yargılama yaparken yargıçların uyması gereken kurallar, mahkeme çeşitleri ve diğer birçok konu yer almıştır. Bu çalışmada, Antik İbrani hukuku ile karşılaştırılması yapılan İslam hukukunun da temel özelliği din temelli olmasıdır. İslam hukuku da kişinin hayatının her alanında düzenlemeler yapar. Ve yargılama hukuku alanında da Antik İbrani hukukundaki düzenlemelerden belki de daha fazla hükümler bulunmaktadır. Çalışmanın kapsamına giren konularda İslam hukuku ile Antik İbrani hukukunun birçok hükmünün benzeştiği görülmektedir. Hatta ayrışan noktalar sadece bir iki konudur. İslam hukukunda daha önceki hukuk sistemlerindeki bazı hükümlerin aynen korunduğu görülmektedir. Bu açıdan İslam hukuku kendinden önceki hukuk sistemlerindeki hükümlerin tamamını ilga etmemiş, bazı hükümleri aynen bazılarını ise değiştirerek almıştır. Özellikle yargıçların yargılama faaliyetini sürdürürken uymaları gereken kurallar Antik İbrani hukuku ve İslam hukukunda neredeyse aynıdır. İslam hukukunda ek olarak daha detaylı düzenlemelerin bulunduğu da ifade edilmelidir. Bu durum bir yargılamayı adil olarak yürütmesi gereken yargıçta bulunması gereken adalet, tarafsızlık, bilgili ve eğitimli olma gibi vasıfların belirlenmesine yol açmıştır. Binlerce yıl önceki hükümlerin bugün bile değişmediği görülecektir. Halen Bangalor Yargısal Davranış İlkeleri'ndeki ve ülkelerin kendi iç hukuklarındaki düzenlemelerin çok da farklı olmadığı anlaşılabacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk Tarihi, İbrani hukuku, İslam Hukuku, Yargılama, Yargıç.

Giriş

Musevilik ve İslâm her ikisi de semitik¹ kültüre ait sosyal yapıların içinden çıkmış dinler olduğu için aralarında birçok benzerliklerin bulunduğu, ancak bu benzerliklerin “aynılık” olmadığına dikkat çekilmelidir.² Bu anlamda Yahudi hukukunun temel metinlerine dikkat çekmek gerekmektedir. Yahudilerin temel kitabı olan Tevrat'tan çıkarılan kurallara aykırı olmamak üzere toplumsal, ekonomik ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak kurallar koyulmuştur. Bu kural koyma faaliyeti sonucunda zamanla Talmud³ meydana gelmiştir. Babil Talmudu denilen dini kitap bu çalışmaların sonucunda ortaya çıkmıştır.⁴ Filistin ve Babil'deki iki farklı gelenek halinde oluşturulan bu Talmudlara yazıldıkları yerlere göre Kudüs ve Babil Talmudu denilmiştir.⁵

Talmud'da yargı süreciyle ilgili tahkim ve uzlaşma gibi alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri ve bu yöntemlerin standart yöntemle yani mahkemelere başvurmayla ilişkisi, yargıçların atanması, yargıçlarda aranan nitelikler, yargılama için yapılacak ödeme, mahkemenin yapısı, mahkemede kendini bizzat veya vekil aracılığıyla temsil etme, yargı süreci ve tüm taraflara eşit muamele, tanıkların uygunluğu ve sorgulanmaları, emsal kararlar için gerekçeler sunmak, kararları yazılı olarak vermek, kararların yayınlanması, kararların uygulanması, kararların kesinleşmesi gibi konulara yer verilmiştir.⁶

İslam hukukunda yargılama görevini yürüten kimseye kâdı denir. Kâdı olabilmek için birtakım şartlar aranır. Muaz hadisinden de anlaşılacağı üzere kâdıların hüküm verebilmek için gereken ilme sahip olmaları bu şartların en başında gelir. Bunun dışında adalet, bağımsızlık, tarafsızlık gibi vasıflar da kâdıların bulunması gereken vasıfların en önemlileridir. İslam hukukunda

¹ Benzer dillere sahip olan Araplar, İbraniler, Babilliler, Akkadlar gibi kavimleri kapsayan terime semitik denir. Adnan Demircan, “Sâmîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/75.

² Yusuf Altıntaş, “Yahudi Hukuku Temel Kaynaklar ve Günümüzde Uygulama”, *Kur'an'ı Anlama Yolunda Kuramer Konferansları - II, Bildiriler Kitabı*, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 333-334.

³ Talmud bu açıdan Yahudi hukukunun temel kaynaklarından. Moshe Silberg, “Law And Morals in Jewish Jurisprudence”, *Harvard Law Review* 75/2 (December 1961), 306. Talmud'da Tevrat'ın yeterince açık olmayan hükümleri açıklanmıştır. Ekrem Buğra Ekinci, *Hukukun Serüveni* (İstanbul: Arı-Sanat Yayınları, 2011), 199.

⁴ Altıntaş, “Yahudi Hukuku”, 337.

⁵ Salime Leyla Gürkan, “Talmud”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/551.

⁶ Hanina Ben-Menahem, “Talmudic Law: A Jurisprudential Perspective”, *The Cambridge History of Judaism, Volume Four The Late Roman-Rabbanic Period*, ed. Steven t. Katz (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 892.

yargı yetkisi kural olarak devlet başkanına verilmiş, Hz. Peygamber de Medine'ye hicretinden sonra düzenlenen Medine Vesikasının kendisine verdiği yetki ile bu site devletin gayrimüslim vatandaşları olan Yahudiler ve peygamber olması dolayısıyla da Müslümanlar hakkında hüküm vermiş, yargı yetkisini bizzat kullanmıştır. İlerleyen zamanlarda devletin sınırlarının genişlemesi ile sahâbeden ilim, adalet sahibi kimseler yeni fethedilen bölgelere kâdı olarak atanmışlar, devlet başkanı olan Hz. Peygamber ve daha sonra halifeler adına yargılama yapmışlardır.

İslam hukukunda yargılama ve yargıçlar ile ilgili ilke ve kurallar başta Kur'an-ı Kerim'deki ayetler⁷ ve Hz. Peygamber'in sünneti ile açıklanmıştır. Hz. Peygamber'den sonra ise müçtehit hukukçuların içtihatları yargılama ve yargıçlık konusunda İslam hukukunda yerleşmiş olan kuralları meydana getirmiştir. Bu kurallara yeri geldiğinde detaylı bir şekilde değinilecektir.

Temel olarak bir mukayesenin yapılacağı bu çalışmanın şer'u men kablenâ⁸ boyutu da göz ardı edilmemelidir. İslam âlimleri Kur'an'ın kendinden önceki ilahi bildirimleri doğrulayan niteliğine⁹, Hz. Peygamber'in de kendinden önce gelen peygamberleri tasdik ettiğinin bildirilmesine¹⁰ dayanarak İslamiyet'i kendinden önceki hak dinlerinden tamamen bağımsız olmadığını, vahiy zincirinin bir devamı olduğunu düşünerek Eski ve Yeni Ahit incelemeleri ile mukayeseli çalışmalar yapmışlardır. Bu alandaki çalışmalar genel olarak inanç, ahlak ve ibadet alanında yapılsa da az da olsa muâmelât alanında da çalışmalar bulunmaktadır.¹¹ Bu anlamda bu makalenin de yargılama hukuku açısından bahsedilen çalışmalara örnek olabilmesi amaçlanmaktadır.

1. Yargıçlar ve Mahkemeler

Yargılama faaliyetini yapan kimselere verilen unvan olan yargıç, hukuk terimi olarak "uyuşmazlıkların çözümü için görevli devlet tarafından atanan kimse"¹² şeklinde tanımlanmıştır. Mahkeme ise sözlükte "hüküm verilen yer, yargılama yeri" anlamına gelir.¹³ İbrani hukuku ile İslam hukukunun mukayesesi yargıç ve mahkeme kavramları açısından yapılacaktır.

1.1. Yargıçlar

1.1.1. Genel Olarak

İbrani hukukunda davalarda hüküm verecek olan yargıçlar genellikle hahamlardan seçiliyordu; çünkü din temelli olan bu hukuk sisteminde Tevrat'ın hükümlerine göre hükmedebilmek için Tevrat'ı iyi bilen hahamlara ihtiyaç duyulmaktaydı.¹⁴ Bu hahamların dışında ruhban sınıfından olmayan "İhtiyarlar Heyeti" adındaki bir kurul da önemli nitelikte olmayan davaları, basit ve hafif suçların yargılmasını yapmaktaydı.¹⁵

Tevrat'a Hz. Musa'nın ağzından aktarılan bir hükme göre "Benden sonra eğer yargıçlarınız bir hüküm verirse, buradan sağa-sola sapmayacaksınız, dediklerini aynen uygulayacaksınız"¹⁶ denilmiştir. Bu hükme uymayanların cezası olarak ise "Orada Tanrınız Rabbin önünde görev yapan kâhini ya da yargıcı kim dinlemeyip saygısızlık ederse öldürülmeli"¹⁷ denilerek yargıcın hükmüne uymayanlara ölüm cezası öngörülmüştür.¹⁸ Bu kuşkusuz ağır bir ceza olmakla beraber tüm yargıçların hükmünde geçerli olup olmadığı yani küçük bir davadaki hükme uymayıp yargıca saygısızlık yapan kişiye de ölüm cezasının verilip verilmeyeceği kesin değildir.

⁷ el-Mâide 5/8, 5/49; en-Nahl 16/90; el-Ahzâb, 33/5; en-Nisâ 4/105.

⁸ Hz. Muhammed'den önceki peygamberler aracılığıyla bildirilen dini hükümlere verilen ad. İbrahim Kâfi Dönmez, "Şer'u Men Kablenâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/15.

⁹ el-Bakara, 2/97; el-Âl-i İmrân, 3/3; el-Mâide, 5/46; el-Fâtır, 35/31.

¹⁰ el-Bakara, 2/101; el-Âl-i İmrân, 3/81.

¹¹ Dönmez, "Şer'u Men Kablenâ", 39/18.

¹² Ejder Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü* (Ankara: Doruk Yayınları, 1976), 345.

¹³ Fahrettin Atar, "Mahkeme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/338.

¹⁴ İbrahim Erol Kozak, *Kadim Dönemler Genel Hukuk Tarihi* (Konya: Palet Yayınları, 2.Baskı 2015), 346.

¹⁵ Kozak, *Genel Hukuk Tarihi*, 347.

¹⁶ Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2009), Yas.5:32.

¹⁷ Yas.17:12.

¹⁸ Burada yargıcın otoritesini zayıflatmayı amaç edinen açıklama ve fiillerin ölüm cezası ile cezalandırılması söz konusudur. Abdurrahman Savaş, "Hitit, Roma, İslam ve Yahudi Hukukları Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011), 262.

İslam hukukuna göre ise yargılama yapan kadının verdiği hüküm taraflar için bağlayıcıdır. Örneğin hukuk davalarında davayı kaybeden tarafın yerine getirmesi gereken yükümlülükleri getirmemesi halinde cebri icra yoluna başvurulur ve devletin yetkili organları aracılığıyla mahkeme hükmünün icrası sağlanır. Ceza davalarında da aynı şekilde ceza yargılaması sonucu olarak hakkında bir ceza verilen sanığın cezalandırılması devlet organları yani infaz memurları aracılığıyla yapılır.¹⁹ Bu davalarda kâdı tarafından verilen hükmün gereğini yerine getirmeyen tarafa haciz, hacir, hapis, seyahat kısıtlaması gibi tedbirler uygulanabilir.²⁰ Dolayısıyla İslam hukukunda da Antik Yahudi hukukunda olduğu gibi mahkemede kâdının verdiği karar kesindir. Taraflar bu karar ile bağlıdır. Ancak karardan memnun olmayan tarafların temyize başvurmaları mümkündür. İslam hukukunda da Divan-ı Mezalim veya diğer kurumlar aracılığıyla temyiz yolu benimsenmiştir.

1.1.2. Yargıçların Atanması

Tevrat'ta yargıçların atanması ile ilgili olarak Musa'nın yokluğunda kardeşi Harun'a elini uzatarak onu lider ve yargıç olarak atadığı belirtilmiştir.²¹ Burada devlet başkanı ve Büyük Yargıç olarak Musa'nın yargıç atadığı görülmektedir. En yüksek yargı mercii olan Büyük Sanhedrin, küçük yargıçları atama faaliyetini yerine getirmiştir. Bunun dışında yargıç atamaya yetkili olan bir görevli daha bulunmaktadır. Tevrat'ın bir ayetinde "Keşke Kral beni ülkeye yargıç atasal Davası ya da sorunu olan herkes bana gelse ben de ona hakkını versem denilmiştir."²² Buradan yargıç atamaya yetkili olan kimsenin kral yani devlet başkanı olduğu görülmektedir.²³ Bir başka ayette de Yahuda Kralı Yehoşafat'ın ülkeye ve Yahuda'nın bütün surlu kentlerine yargıçlar atadığından bahsedilmektedir.²⁴ "Tanrınız Rabbin size vereceği kentlerde her oymağınız için yargıçlar atayacaksınız"²⁵ ayetinden her kente yargı yetkisine sahip yargıçların atandığı anlaşılmaktadır.

Neredeyse bütün hukuk sistemleri ile ortak olan yargıçların devlet başkanı tarafından atanması hususu İslam hukukunda da aynen benimsenmiştir. Hz. Peygamber kendisi devlet başkanı ve peygamber olduğu için fiilen bizzat yargılama yaptığı gibi²⁶ Muaz b. Cebel, Hz. Ali gibi sahabeleri de değişik bölgelere kâdı olarak atamıştır.²⁷ Bu açıdan İslam hukukunda kâdılar atamaya yetkili olan kimsenin asıl olarak devlet başkanı olduğu söylenebilir.²⁸ Daha sonra bu yetki vali ve kâdılkudâtlara²⁹ da verilmiştir.³⁰ Hz. Peygamber'in hüküm verdiği birçok olay olduğu gibi Tevrat'ta hükümdar peygamberlerden Hz. Süleyman'ın da babası Hz. Davud gibi hüküm verdiği örnekler Kur'an-ı Kerim'de zikredilmektedir. Hadislerde rivayet edilen örneklerden birine göre bir çocuğun kendisine ait olduğunu iddia eden iki kadının davasında Hz. Süleyman çocuğun ortadan ikiye bölünerek her kadına bir parçasının verilmesine hükmetmiş, kadınlardan birisi buna razı olurken diğeri razı olmayarak çocuğun diğer kadına verilip yaşamasını istemiş,

¹⁹ Fahrettin Atar, "Kazâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/117.

²⁰ Fahrettin Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 235.

²¹ Haim Hermann Cohn, "Bet Din and Judges (In Jewish Law)", *Encyclopaedia Judaica 2nd Edition*, ed. Fred Skolnik vd. (Jerusalem: Thomson Gale Publishing, 2007), 3/514. "Rabbin buyruğu uyarınca ellerini üzerine koyarak onu görevlendirdi." Say.27:23)

²² 2Sa.15:4.

²³ Ze'ev W. Falk, "Administration of Justice", *Hebrew Law in Biblical Times: An Introduction* (Provo: Maxwell Institute Publications, 2001), 32; Cohn, "Bet Din and Judges", 3/514.

²⁴ 2.Ta.19:5.

²⁵ Yas.16:18.

²⁶ Kur'an'da Hz. Peygambere yargı yetkisinin verildiği "İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olmal" (en-Nisa, 4/105) ve "Resulüm! Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet..." (el-Maide, 5/48-49) ayetlerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber arazi sulanması (Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *Sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.), "Şırb", 6-8), hırsızlık (Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beirut: 1409/1988), "Hudud", 15; İbn Mâce, "Hudud", 28), zina (Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-Sahih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: 1374-75/1955-56), "Hudud", 25) ve birçok başka konudaki davalarda da bizzat hüküm vermiştir.

²⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 768, 774.

²⁸ Bilmen bu hususu "Hâkim insanlar arasında vuku bulan anlaşmazlıkları şer'i hükümlere uygun olarak çözümlmek üzere veliyyü'l-emr tarafından tayin olunan kimsedir." şeklinde açıklamıştır. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1970), 8/204.

²⁹ Kelime anlamı olarak kadılar kadısı anlamına gelen kâdılkudât, İslam devletinin ilk dönemlerinde başşehirin kadısına verilen isim iken ve daha sonra tüm ülkedeki yargı teşkilatının en üst konumundaki kişiye verilen isimdir. Başkadı da denir. Şükrü Özen, "Kâdılkudât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/77.

³⁰ Maurice Godefroy Demombynes, *Muslim Institutions*, çev. John P. Macgregor (London: George Allen Unwin Publishing, 1968), 150; Fahrettin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı* (Ankara: DİB Yayınları, 1991), 86.

bunun üzerine Hz. Süleyman çocuğun annesinin bu kadın olduğunu anlayarak çocuğu ona vermiştir.³¹ Aynı olay Tevrat'ta ve diğer Yahudi kaynaklarında da geçmektedir.³²

1.2. Mahkemeler

1.2.1. Genel Olarak

Antik Dönemde İbranilerde 3 tip mahkeme bulunmaktadır. Bu mahkemelerden ilki üç yargıçtan oluşan Bet Din idi. Bu mahkeme küçük davalara bakıp daha hafif nitelikte cezalara hükmederdi.³³ İkincisi Küçük Sanhedrin denilen mahkeme olup 23 yargıçtan oluşmaktaydı. Üçüncüsü ise Büyük Sanhedrin denilen Antik İsrail'in yüksek mahkemesi olup 71 yargıçtan oluşmaktaydı.³⁴

En küçük mahkeme olan Bet Din bütün şehir, kasaba gibi Yahudilerin ikamet ettiği en küçük yerleşim yerlerinde bile bulunmaktaydı. Bu açıdan bir yerde Bet Din kurulabilmesi için aranan herhangi bir asgari yerleşik insan sayısı bulunmamaktaydı.³⁵ Daha büyük şehirlerde Küçük Sanhedrinler kurulabilirdi. Bir şehirde Küçük Sanhedrin kurulabilmesi için şehirde en az 120 kişinin bulunması şartı aranmaktaydı.³⁶ Büyük metropol olan ve Büyük Tapınağın bulunduğu Kudüs'te ise Büyük Sanhedrin bulunmaktaydı. Daha sonraları Kayseri, Tiberias ve Babil ülkesinde bulunan Sura ve Pumbeditha'da da Büyük Sanhedrin kurulmuştur.³⁷

Yargıçların, Bet Din'e başkanlık edebilmeleri için yirmi beş yaşını doldurmaları gerekiyordu. Yirmi beş yaşından kırk yaşına kadar Küçük Sanhedrin denilen mahkemede görev yapabiliyorlardı. Bir yargıcın yetmiş bir yargıçtan oluşan Büyük Sanhedrin'de üye olabilmesi için en az kırk yaşında olması gerekiyordu. Tüm yargıçlar kusursuz karakterli, akıllı, bilgin, dengeli yargıya sahip, cana yakın, güler yüzlü, görevlerinin önemini geniş anlamda hisseden ve yine de tüm insanlara yaklaşabilen kişiler olmalıydı. Sadece yargıçlık yapmıyorlardı. Onun yanında marangoz, demirci, gümüşçü, terzi, kunduracı, dokumacı, parfümcü, eczacı, öğretmen, hekim gibi mesleklerde çalışıyorlardı. Bununla birlikte, yolculuk sırasında meydana gelen olaylar ve mahkeme oturumları sırasında işlerinden uzakta geçirdikleri zaman gibi mahkemeye katılma masrafları için kendilerine ödeme yapılmıştır.³⁸ Daha önce belirtildiği üzere Antik İbrani hukukunda yargıçların genel olarak hahamlardan seçilmesi usulü benimsenmesine rağmen İbrani hukuku hakkında bilgi sahibi olan başka mesleklerle mensup kimselerden de yargıç seçilmesi usulünün bulunduğu söylenebilir.

İslam hukukunda yargılama yapan mahkemelerde İslam'ın ilk devirlerinden itibaren genellikle tek hâkimli usul benimsenmiştir. Ancak bazı dönemlerde çok hâkimli mahkemelerin de oluştuğu görülmektedir. Basra kâdılığına tayin edilen Ömer b. Amir ve Sevvar b. Abdullah'ın birlikte davaları hükme bağladıkları rivayet edilmiştir.³⁹ Aynı bölgeye atanan birden fazla kâdı bulunması halinde kâdılardan birinin tek başına verdiği hüküm geçerli olmaz, ikisinin beraber hüküm vermeleri gerekir.⁴⁰

İslam hukukunda yapılan yargılama sonucunda mahkemede kâdı tarafından verilen hüküm genel olarak kesin olmakla beraber karardan memnun olmayan veya hukuka aykırı olduğunu iddia eden tarafın bir üst yargı merciine istinaf veya temyiz hakkı bulunmaktadır. Hz. Peygamber de kendi atadığı Amr b. As, Huzeyfe b. Yeman ve Hz. Ali gibi kâdılarının hükümlerini temyiz mercii

³¹ Buhârî, "Enbiya", 40; Ömer Faruk Harman, "Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/59.

³² 1.Kr. 3:16-28. Bu olayda tüm İsrail Tanrı'nın Hz. Süleyman'ın adil hüküm verirken yanında olduğunu benimsemiştir. Mayer Sulzberger, "The Ancient Law of Homicide: II", *The Jewish Quarterly Review* 5/3 (1915), 297.

³³ Cohn, "Bet Din and Judges", 513. Bu cezalar hafif kırbaç cezaları ve düşük para cezalarıydı. Samuel Hirshberg, "Jurisprudence Among the Ancient Jews", *Marquette Law Review* 11/3 (Aralık 1926), 26.

³⁴ Hirshberg, "Jurisprudence Among the Ancient Jews", 25; İkinci, *Hukukun Serüveni*, 211.

³⁵ David Henshke, "The Number of Judges in Ancient Israel", *The Jewish Law Annual* 17 (2007), 48.

³⁶ Henshke, "The Number of Judges in Ancient Israel", 32, 48. Nenemiah ise bu sayıyı 230 olarak vermektedir. Henshke, "The Number of Judges in Ancient Israel", 32.

³⁷ Hirshberg, "Jurisprudence Among the Ancient Jews", 25-26.

³⁸ Hirshberg, "Jurisprudence Among the Ancient Jews", 25.

³⁹ Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, 75-76.

⁴⁰ Şeyh Bedreddin, *Camiu'l-Fusulayn (Yargılama Usulüne Dair)*, ed. Hacı Yunus Apaydın. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012), 47.

olarak karara bağlamıştır.⁴¹ Temyiz yargılamasında yeniden yargılama yapılmaz, sadece verilen kararın hukuka uygun olup olmadığı denetlenir.⁴²

Kâdı mahkemeleri dışında İslam hukukunda Mezalim mahkemeleri, askeri yargı (kaadı'l-asker mahkemesi), ayrıca şurta ve muhtesiplerin de mahkemeleri yani yargılama faaliyeti yaptıkları görülmektedir. Pozitif hukukumuzdaki Danıştay, Yargıtay gibi görevleri bulunan mezalim mahkemesi devlet başkanı veya onun yetkili kıldığı kimselerin yargılama yaptığı üst düzey kimselerin yargılamasının yapıldığı, önemli davalara bakılan veya ilk derece kâdı mahkemelerinde verilen kararının temyiz yargılamasının yapıldığı mahkemedir.⁴³ Beledi, mali, iktisadi, ticari nitelikte bazı davalara bakmakla görevli olan muhtesiplerin de kâdı dışında yargı yetkileri ve kendi mahkemeleri bulunmaktadır. Muhtesipler mahkemelerinde bahsedilen nitelikteki davaları hükme bağlamaktaydılar.⁴⁴ Ceza davaları ile ilgili sınırlı olmak üzere İslam devletindeki şurtanın da bazı dönemlerde yargı yetkisi ve mahkemesi bulunmaktaydı.⁴⁵ Bunun dışında kaadı'l askerler orduda bulunan askerlerin savaş sırasında yahut asker sıfatıyla işledikleri suçları yargılamasını yapıyorlar ve hatta askerlerin kendi aralarındaki hukuk davalarını da hükme bağlıyorlardı. Bu kimselere ordu kâdısı da denilebilmekle beraber kaadı'l asker mahkemeleri kâdı mahkemesinden farklıdır.⁴⁶

İslam hukukunda kâdı olarak atanabilmek için belirli bir yaş şartı aranmaz. Örneğin Hz. Ali kendisini Yemen'e kâdı olarak atadığında Hz. Peygambere yaşının küçük olduğunu söylemiş, Hz. Peygamber ise yine de kendisini kâdı olarak atamıştır. Attab b. Esid de Hz. Peygamber tarafından Mekke'ye kâdı olarak atandığında rivayetlere göre on sekiz veya yirmi üç yaşındaydı.⁴⁷ Hz. Ömer de Suriye'ye atadığı kâdının yaşının küçük olması dolayısıyla halktan şikâyet alınca atadığı kâdıyı sınava tabi tutmuş, yeterli olduğunu görünce görevinde bırakmıştır.⁴⁸

1.2.2. Yargılama Usulü

Tevrat'ta bir davanın mahkemeye getirilebilmesi ve yargıç tarafından dinlenebilmesi için en az iki tanığın bulunması esası getirilmiştir.⁴⁹ "Herhangi bir suç ya da günah konusunda birini suçlu çıkarmak için bir tanık yetmez. Her sorun iki ya da üç tanığın tanıklığıyla açıklığa kavuşturulacaktır."⁵⁰ Tanıklarda aranan bu sayı dışında doğuştan sağır ve dilsiz olanlar, akıl hastaları ve çocuklar mahkemede tanık olarak dinlenemezler. Bazı konularda kadınların tanıklığı akıl kıtlığı gibi bir gerekçeden ziyade tanıklık yaparken duygusal davranma ihtimallerine binaen kabul edilmemiştir.⁵¹ Dolayısıyla mahkemede tarafların ortaya koyduğu delillerin en önemlisinin tanık olduğu anlaşılmalıdır. Davada tarafların iddialarını ispatlayacakları tanıkları bulunmazsa yemin deliline de başvurulabilir.⁵² Diğer deliller konusunda ise yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Antik Yahudi hukukuna göre yargıcın verdiği bir beraat kararı asla geri alınamaz. Mahkûmiyet kararı ise her zaman tersine çevrilebilir. Yargıçların yargılama sırasındaki kendi aralarındaki müzakereleri halka açık bir şekilde yapıyordu. Yargıçlar kendi görüşlerini açıklarken en kıdemsiz üyeden başlanır; çünkü onun görüşünü diğer kıdemli üyelerin görüşüne göre değiştirebilme ihtimali bulunmaktadır. Ondan sonra diğer üyeler görüşlerini verirler ve oy çokluğu ile hüküm verilir.⁵³

⁴¹ Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe vd. (İstanbul: Risale Yayınevi, 1994), 8/473; Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, 154.

⁴² Berki, *İslamda Kaza, Hüküm, Hâkimlik ve Tevabii*, 60.

⁴³ Zuhayli, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, 8/477-478; Konu ile ilgili geniş bilgi için bakınız: Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, 167-174.

⁴⁴ Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, 174. Ölçü-tartı, alışveriş, alacak-borç ve işçi işveren ilişkileri ile ilgili davaları muhtesipler hükme bağlamaktaydı. Zuhayli, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, 8/482; Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, 176.

⁴⁵ Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, 179-181.

⁴⁶ Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, 182.

⁴⁷ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *el-Mebsût*, ed. Mustafa Cevat Akşit (İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008), 16/67.

⁴⁸ Ali Himmet Berki, *Hukuk Tarihinden İslam Hukuku-I* (Ankara: Örnek Matbaası, 1955), 37; Melikşah Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Hâkimlik ve Hâkimlerin Nitelikleri* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2016), 138.

⁴⁹ Sulzberger, "The Ancient Law of Homicide: II", 340; Kozak, *Genel Hukuk Tarihi*, 298.

⁵⁰ Yas.19:15.

⁵¹ Altıntaş, "Yahudi Hukuku", 344. Örneğin kadınların alacak-verecek davalarında tanıklıkları geçerli iken boşanma davalarında ise geçersizdir. Altıntaş, "Yahudi Hukuku", 344-345.

⁵² Ekinci, *Hukukun Serüveni*, 211; Kozak, *Genel Hukuk Tarihi*, 298.

⁵³ Hirshberg, "Jurisprudence Among the Ancient Jews", 29.

İslam hukuku açısından baktığımızda da mahkemede tarafların kâdı önünde ileri sürdüğü delillerin en önemli ve en çok başvurulanı tanıklıktır. Tanık delili dışında yemin, ikrar, yazılı belge, keşif, bilirkişi ve karineler de kâdılarının kabul ettikleri deliller arasındadır.⁵⁴ İslam hukukunda kadınların tanıklığı konusu özellikle son dönemlerde oldukça tartışma konusu olmuştur. Ancak klasik görüşe göre kadınların tanıklığı genel anlamda ceza davalarında kabul edilmezken hukuk davalarında ise bir erkeğin tanıklığı iki erkeğin tanıklığı yerine geçer. Bazı istisnalar dışında davalarda genel olarak iki erkek veya bir erkek ve iki kadının tanıklığı aranır. Zina davasında ise dört erkeğin tanıklığı aranır.⁵⁵

İslam hukukunda kâdı mahkemesinin verdiği hükmün genel anlamda kesin olduğu; ancak bu hükme yönelik temyiz yoluna taraflar tarafından başvurulabileceğinden bahsetmiştik. Hüküm veren kâdı, verdiği hükmün Kur'an, Sünnet gibi İslam hukukunun asli kaynaklarına aykırı olduğunu fark ederse verdiği hükümden dönüp tekrar farklı bir hüküm verebilir. Bu durumda verdiği ilk hüküm geçerliliğini kaybederken son hüküm geçerli hale gelir.⁵⁶ Ancak kâdının içtihat ederek verdiği hükmü bir başka kâdı geçersiz hale getiremez; çünkü içtihadın içtihadı nakzedemeyeceği İslam yargılama hukukunda yerleşik kuraldır.⁵⁷

İslam yargılama hukukunun temel ilkelerinden bahsedecek olursak bu ilkelerden ilki masumiyet karinesidir. Bu karineye göre ispat edilmediği sürece kişinin suçsuzluğu ve borçsuzluğu esastır.⁵⁸ Bir diğer ilke ise yargılamanın hızlı, çabuk yapılmasıdır. İslam yargılama hukukunda genellikle ilk duruşmada karar verildiğini görürüz. Yargılama hızlı bir şekilde sonuçlandırılır. Bir diğer ilke yargılama usulünde kâdılarının taraflar arasındaki eşitlik ve tarafsızlığa azami ölçüde dikkat etmeleridir. Yargılama usulünde duruşmaların aleni ve halka açık yapılması da esas bir kuraldır. Kâdılarının bağımsızlığını sağlamak da yargılama usulünün temel amaçlarındanıdır.⁵⁹

2. Yargıçlarda Aranan Vasıflar

Gerek Antik İbrani hukukunda gerekse İslam hukukunda yargıç olabilmek için belirli bazı vasıflar aranmış, bu vasıflara sahip olmayan kimselerin yargıçlık yapamayacağı belirtilmiştir. Yargıç olarak atanmada ve yargıçlık faaliyetini sürdürürken kişilerde bu vasıflar aranır. Yargıç iken bu vasıflara sahip olmasına rağmen sonradan bu vasıfları kaybeden kimselerin ise yargıçlıktan azledilmeleri gerekir. Yargıçlarda aranan vasıflar oldukça fazla olmasına rağmen bu çalışmada genel olarak adalet, tarafsızlık, eğitim ve yeterlilik başlıkları altında toplanmıştır.

2.1. Adalet

Tevrat'ta Kralın yargıç atadığı kimselere "Yaptıklarınıza dikkat edin. Çünkü insan adına değil, yargı verirken sizinle olan Rab adına yargılayacaksınız."⁶⁰ Bir diğer ayette "Onun için Rab'den korkun, dikkatle yargılayın; çünkü Tanrımız Rab, kimsenin haksızlık yapmasına kimseyi kayırmasına, rüşvet almasına göz yummaz."⁶¹ denilmiştir. Yargıç yargılama yaparken taraflara karşı sabır, hoşgörü, alçakgönüllülük ve saygı göstermelidir.⁶² Yargıç hiçbir etki veya baskı altında kalmaksızın (ki bunlar maddi yani rüşvet şeklinde ortaya çıkabilir) yargılama faaliyetini yürütmelidir. Yargıç hükmü geciktirmemeli, diğer taraftan ise hüküm vermeden önce tekrar tekrar düşünmeli ve olası hataların önüne geçmelidir.⁶³

⁵⁴ Ali Bardakoğlu, "Delil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/140.

⁵⁵ bk. "Aranızdan adalet sahibi iki kişiyi de tanık tutun." (el-Talak 65/2). "Kadınlarınızdan zina edenlere, bunu ispat edecek aranızdan dört şahit getirin." (en-Nisa 4/15). Melikşah Aydın, *Klasik Dönem Osmanlı Yargılama Hukukunda Tanıklık* (İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık, 2021), 88-93. İslam hukukunda tanık delili ile ilgili detaylı bilgi için bk. Kemal Yıldız, *İslam Yargılama Hukukunda Şahitlik*, Hâcegân Akademi Kitaplığı, İstanbul, 2005.

⁵⁶ Hz. Ömer ve Ömer b. Abdülaziz de bu şekilde verdikleri hükümlerden geri dönmüşlerdir. Bekir Bektaş, *İslam Yargılama Hukukunda Hâkim* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 83.

⁵⁷ "İçtihad ile içtihad nakz olunmaz." Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, md.16.

⁵⁸ "Berâet-i zimmet asıldır." Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, md. 19.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Çeliker, *İslam Hukukunda Yargı Bağımsızlığı* (İstanbul: Hâcegân Akademi Kitaplığı, 2005), 300-323; Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, 31-33; Nasi Aslan, *İslam Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri* (Adana: Karahan Yayınları, 2014), 146-190.

⁶⁰ 2.Ta.19:6. Babil Talmudu, Sanhedrin 6b'de ise Tanrı'nın yargıçlara "Ne yaptığınıza dikkat edin; çünkü insanlar adına değil Tanrı adına yargılama yapıyorsunuz" dediği belirtilmiştir. Ben-Menahem, "Talmudic Law", 895.

⁶¹ 2.Ta.19:7.

⁶² Cohn, "Bet Din and Judges", 515.

⁶³ Cohn, "Bet Din and Judges", 515.

Tevrat'ın "Yerli yabancı herkes için tek bir yasanız olacak"⁶⁴ ayeti 13.yüzyıl Tevrat müfessirleri Bahya ben Asher ibn Halawa (ö.1340) tarafından insanlar arasındaki farklılıklara rağmen kanunun bunlara eşit bir şekilde uygulanması ve dolayısıyla bağımsız ve tarafsız bir mahkemenin elzem olduğu şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁵

İslam hukukunda ise adaletle hükmetme ile ilgili bir ayette "Hiç şüphesiz Allah size emanetleri ehline vermeyi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder"⁶⁶ buyrulmuş, bir başka ayette Hz. Davud'a yönelik olarak "İnsanlar arasında adaletle hükmet..."⁶⁷ denilmiştir. Bir diğer ayette ise "Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayın, ...Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."⁶⁸ denilerek hüküm verirken adaleti önemine dikkat çekilmiştir. Bir hadiste "Adaletle hüküm verenler Allah'ın huzurunda nurdan minberler üzerinde Rahman'ın sağ tarafında olacaklardır. Onlar ki verecekleri her hükümde yakınlarına ve velisi oldukları kimselere bile adil olup doğrudan ayrılmazlar."⁶⁹ denilerek hüküm vermede adil olmak ve insanlara eşit davranmak teşvik edilmiştir. Bu açıdan adalet, İslam hukukunda kâdılarda aranan vasıfların en temel olanıdır. Kâdıların adil bir şekilde hüküm verebilmeleri için kendilerinde aranan bazı şartlar dışında yargılama yaparken de bazı durum ve olumsuzluklardan kendilerini korumaları ve adil bir hüküm verememe ihtimalini doğuracak hallerden kaçınmaları emredilmiştir. Öyle ki kâdılarının sinirlilik, açlık, uykusuzluk, üzüntü, hastalık gibi durumlarda hüküm vermemeleri emredilmiştir.⁷⁰ Örneğin bir hadise göre Hz. Ebubekir'in Sicistan'da kâdılık yapan Ubeydullah'a "Sinirli iken hüküm verme; çünkü ben Allah'ın elçisinden "Hiçbir kimse öfkeli iken hüküm vermesin" dediğini işittim"⁷¹ demiştir.

Kâdılarının taraflara adil ve eşit davranması ile alakalı olarak; kâdıya taraflarla konuşma, bakma hususunda eşit davranması gerektiği, taraflardan birine gizli bir söz söyleyemeyeceği, işaret yapamayacağı, taraflardan sadece birine gülemeyeceği veya şakalaşamayacağı, birini davet edemeyeceği, diğer tarafın anlayamayacağı bir dille konuşamayacağı, sadece bir taraf ile özel görüşme yapamayacağı velhasıl her türlü konuda taraflar arasında tam ve kesin bir eşitlik sağlaması emredilmiştir.⁷² Emevi halifesi Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), zamanındaki Medine valisine şöyle emretmiştir:

"Seni evinde tarafları kabul edip icra-ı kaza etmekten men ettim. İnsanlar arasında duruşma salonunda eşit muamele et. Hiç kimseyi diğerine tercih etme. Hiçbir zaman için bu ehl-i beyttir diye özel ve farklı bir muamele yapma. Çünkü bugün için ehl-i beyt ile diğer şahıslar kanun ve adliye önünde eşit haklara sahiptir."⁷³

Osmanlı devrinin meşhur Şeyhülislam Ebussuud Efendi de bir fetvasında "iki hasım hâkime mürâfaa olduklarında, ehad-ı hasmeyn oturduktaki, hâkim ehad-ı hasmeynden Zeyd'e "kalk hasmın Amr ile beraber dur" diye kaldırmaya kadir olur mu? el-Cevap: Olur. Amr'ı Zeyd'le beraber oturtucak dahi şer'le tesviye-i hasmeyn olunur."⁷⁴ diyerek bu hususu belirtmiştir.

Kur'an'da, "Aranızda mallarınızı haksızlıkla yemeyin, bildiğiniz halde günaha girerek insanların mallarından bir kısmını yemek için onu kamu görevlilerine aktarmayın"⁷⁵ denilerek rüşvet almak ve vermek yasaklanmıştır. Hz. Peygamber de "Bir hüküm vermek veya elde etmek için rüşvet verene de alana da Allah lanet etsin"⁷⁶ diyerek rüşvet alanı ve vereni lanetlemiş, bu fiili çok büyük bir günah olarak açıklamıştır.

⁶⁴ Lev.24:22.

⁶⁵ National Council of Jewish Women (NCJW), "Traditional Jewish Texts on Judges and Judiciary", (Erişim 30.11.2021.)

⁶⁶ en-Nisa 4/58.

⁶⁷ es-Sad 38/26.

⁶⁸ en-Nisa 4/135.

⁶⁹ Müslim, "İmare", 18; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, nşr. Fârûk Hamâde (Beyrut: 1407/1987) "Adabu'l-Kudat", 1.

⁷⁰ Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Melikşah Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Hâkimlik ve Hâkimlerin Nitelikleri* (Ankara: Adalet Yayınları, 2016), 190, 122.

⁷¹ Buhârî, "Ahkâm", 13; Müslim, "Akdiye", 16.

⁷² Serahsî, *Mebcut*, 16/66; Abdullah b. Mahmûd Mevsîfî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2013), 2/105-106; Bilmen, *Kamus*, 8/220; Aslan, *Yargılama Etiği*, 169.

⁷³ Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, 84.

⁷⁴ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Enderun Yayınevi, 1983), 134.

⁷⁵ *Kur'an Yolu* (Erişim 29 Aralık 2021), el-Bakara 2/188.

⁷⁶ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: 1356/1937), "Ahkâm", 9; Ebû Dâvûd, "Akdiye", 4; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce, *es-Sünen*, nşr. M. Mustafâ el-A'zamî (Riyad 1403/1983), "Ahkâm", 2.

2.2. Tarafsızlık

17.yüzyıldaki Tevrat müfessirlerinden Shlomo Ephraim Luntschitz “Yargıçlar taraflı davranmamalıdır, kendilerini o göreve atayanlara bile” diyerek yargıçların tarafsızlığından bahsetmiş ve bunu gerekli görmüştür.⁷⁷ Tevrat ve Talmud’daki hükümlere göre bir yargıç tarafların arasında ayrımcılık yapmamalı ve her iki tarafa da eşit davranmalıdır.⁷⁸ “Yargılarken haksızlık yapmayacaksın, yoksula ayrıcalık göstermeyecek güçlüyü kayırmayacaksın. Komşunu adaletle yargılayacaksın.”⁷⁹ “Onlar halkı gerçek adaletle yargılayacaklar”, “Yargılarken haksızlık yapmayacak kimseyi kayırmayacaksınız. Rüşvet almayacaksınız.”⁸⁰ “Yargılarken kimseyi kayırmayın; küçüğe de büyüğe de aynı gözle bakın. Hiç kimseden korkmayın”⁸¹. Belirtile bu ayetlerin hepsinde yargıçların taraflar arasında tarafsızlığı sağlaması emredilmiştir.

Tarafsızlık, İslam yargılama hukukunda da kâdılarda aranan şartlardandır.⁸² “Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayın, ...Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.”⁸³ ayeti kâdıların tarafsızlık vasıfları ile ilgilidir. Bir hadiste ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Sizden öncekileri helak eden şey şudur: İçlerinden şerefli birisi hırsızlık yaptı mı onu terkedip (ceza vermezlerdi). Aralarında kimsesiz zayıf birisi hırsızlık yapınca derhal ona had tatbik ederlerdi. Allah'a yemin olsun! Muhammed'in kızı Fatıma hırsızlık yapmış olsa mutlaka onun da elini keserdim.”⁸⁴ Kâdıların yargılama esnasında tarafsız olmaları ile ilgili bir örnek Hz. Ömer devrinde yaşanmıştır. Bir gün Hz. Ömer Hz. Ali ile otururken bir adam gelip Hz. Ali'den davacı oldu. Bunun üzerine Hz. Ömer “Ya Ebu Hasan kalk da hasmının yanına otur” diyerek tarafları karşısında ve yan yana olacak şekilde oturup davayı gördü ve hükmünü verdi. Ancak Hz. Ali'nin yüz ifadesindeki hoşnutsuzluğu gören Hz. Ömer bunun sebebini sorunca Hz. Ali, “Çünkü bana davacının yanında künyemle (Ebu Hasan) hitap ettin.” dedi. Şunu belirtmek gerekir o devirde bir insana künyesi ile hitap etmek bir iltifat göstergesiydi. Bu uyarı üzerine hitap açısından bile taraflar arasında eşit davranmakla yükümlü olan kâdı Hz. Ömer, Hz. Ali'ye teşekkür etmiştir.⁸⁵ Bir başka örneğe göre ise Hanefi mezhebinin meşhur imamı ve Abbasiler devrinde kâdı kudadlık (baş kâdı) yapmış olan Ebu Yusuf ölüm döşeginde iken “Ya Rabbi, biliyorsun ki ben kâdılık yaparken hasımlar arasında adaleti bir hadise dışında terk etmedim.” diyerek af diliyordu. O hadise nedir diye sorulduğunda ise: “ Bir defasında bir Hristiyan, Halifeden davacı olmuştu. Yargılama esnasında halife oturmaktaydı, kendisine diğer davacı gibi ayağa kalkmasını söyleyemedim; ancak davacı Hristiyan'ı olabildiğince halifeye yaklaştırmaya çalıştıysam da tam olarak bir eşitlik oluşmadı.” demiştir.⁸⁶ İşte bu örnekler İslam hukukunda kâdılık yapan kimseden yargılama esnasında taraflara hitap ve oturma düzeninde bile tam olarak eşit davranmak ve tarafgirlik görüntüsü vermemek için ne kadar dikkat etmesinin istendiğini göstermektedir.⁸⁷ Bu açıdan İslam yargılama hukukunun pozitif hukukta bile dikkat edilmeyen birtakım önemli noktalara dikkat çektiği görülmektedir.

2.3. Eğitim ve Yeterlilik

Maimonides⁸⁸ bir yargıçta bulunması gereken nitelikleri şu şekilde açıklamıştır: Bir yargıç mantıklı, akıllı, hukuki ve diğer konularda bilgi sahibi olmalıdır. Diğer konulardan kasıt aritmetik, tıp, astronomi, astroloji, büyücülerin usulleri, putperestliğin saçmalıkları gibi konulardır. Yargıcın bu bilgilere sahip olarak hüküm verirken adil ve mantıklı bir hüküm vermesi amaçlanmıştır.

⁷⁷ NCJW, “Traditional Jewish Texts on Judges and Judiciary”.

⁷⁸ Cohn, “Bet Din and Judges”, 515.

⁷⁹ Lev.19:15.

⁸⁰ Yas.16:18-19.

⁸¹ Yas.1:17.

⁸² Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, 90; Aslan, *Yargılama Etiği*, 171.

⁸³ en-Nisâ, 4/135.

⁸⁴ Buhârî, “Hudud”, 12; Müslim, “Hudud”, 8.

⁸⁵ Ali Himmet Berki, *İslamda Kaza Hüküm ve Hâkimlik ve Tevabii* (Ankara: Yargıçoğlu Matbaası, 1962), 28.

⁸⁶ Serahsî, *Mebcut*, 16/61.

⁸⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkîn*, çev. Pehlül Düzenli (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 119-124; Aslan, *Yargılama Etiği*, 170.

⁸⁸ Batılıların Maimonides olarak adlandırdığı, Yahudi âlimlerinin en önemlilerinden, hatta bir görüşe göre en büyük Yahudi filozofu olan bu kimse İslam coğrafyasında İbn Meymûn olarak bilinir. Mustafa Çağrırcı, “İbn Meymûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/194.

Bir yargıç çok yaşlı olmamalı, hadım veya çocuksuz bir adam olmamalıdır ve zihinsel olarak saf olması gerektiği gibi bedensel kusurlardan da arınmış olmalı, aynı zamanda uzun boylu ve heybetli bir görünüme sahip olmalıdır ve tercümana ihtiyaç duymamak için birçok dile hakim olmalıdır. Yargıcın yedi temel vasfı; hikmet, alçakgönüllülük, Tanrı korkusu, parayı küçümseme, hakikat sevgisi, insan sevgisi ve itibardır. Bir yargıç iyi bir göze sahip olmalı, alçakgönüllü bir ruha sahip olmalı, arkadaş canlısı olmalı ve insanlarla kibarca konuşmalıdır. Kendine karşı çok katı olmalı ve şehvetli dürtülerini yenmelidir. Mazlumları zalimin nefretinden ve zulmünden kurtaracak cesur bir kalbe sahip olmalı, yanlışlık ve haksızlıktan uzak durmalıdır. Kumar ve şans oyunları oynayan, faizle para veren bir kimse yargıç olarak atanamaz.⁸⁹ Davanın tarafları işe akrabalığı veya dostluğu bulunan (yani onu seven veya nefret eden) bir yargıç o davaya bakmaktan kaçınmalıdır.⁹⁰

Babil Talmudu'na göre önyargılı veya hazırlıksız (yani yeterli eğitimi ve bilgisi olmayan) birini yargıç olarak atamak o kadar kötü kabul edilmiştir ki bu durum Yahudi geleneğindeki en büyük günahlardan sayılmıştır.⁹¹ Yargıçlar hukuk kurallarına göre hüküm vermeseler bile kuralları bilmelidirler. Konu ile ilgili bir makale yazan Hanina Ben-Menahem bu konuda şöyle bir yorum yapmıştır: “Bu açıdan Talmud'a göre yargılamanın görünümü bir ağacın altında kendisini sınırlayan hiçbir şey olmaksızın hüküm veren kâdı'dan farklıdır.”⁹² Bu yorum maalesef İslam hukukunu ve kâdılarının atanması için gereken eğitim ve yeterlilik seviyesini bilmemekten kaynaklanmaktadır. Öyle ki bir hadiste “Kendi görüşleri ile hüküm verenlerden uzak durun. Hadisleri ezberlemek onları aciz bırakmış, onlara soru sorulunca bilgisizce fetva vermişlerdir. Onlar hem kendilerini sapıtmış, hem de başkalarını saptırmışlardır.”⁹³ denilmiştir.

Kâdılarının yeterli hukuk bilgisine sahip olmaları şartı İslam yargılama hukukundaki temel kurallardandır.⁹⁴ Hz. Peygamber'in Muaz hadisi buna en güzel örnektir. Yemen'e kâdı olarak atadığı Muaz b. Cebel'e Hz. Peygamber: “Ne ile hükmedeceksin” diye sormuş, “Allah'ın kitabı (Kur'an-ı Kerim) ile” cevabını alınca, “Peki onda hüküm bulamazsan” diye sormuş bunun üzerine Muaz “Rasulullah'ın sünneti ile” cevabını vermiş, “Onda da bulamazsan” sorusuna ise “O zaman kendi reyimle içtihad ederim” cevabını vermiştir.⁹⁵ Bu cevaplara Hz. Peygamber sevinmiş ve Muaz b. Cebel'in kâdılık yapabilecek yeterli eğitim ve bilgiye sahip olduğu anlaşılmıştır. Bir başka hadiste şöyle buyrulmuştur: “Kâdılar üç kısımdır. Bir kısmı cennette, iki kısmı ise ateştedir. Hakkı bilip onunla hükmeden kâdılar cennettedir. Hakkı bildiği halde, yani hukuku bilip, uyumsuzluğu hangi kurala göre çözebileceğini kavrayıp; fakat buna rağmen onunla hüküm vermeyen kâdılar ateştedir. İnsanlar arasında bilgisizce hüküm veren kâdılar ise yine ateştedir.”⁹⁶ Burada hakkı bilmekten kasıt, önüne gelen dava hakkında hukuk bilgisi olan, uyumsuzluğu hangi hukuk kuralına göre çözebileceğini anlamış olan kâdır.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'de de hâkimde bulunması gereken vasıflar “Hâkim, hakîm, fehîm, müstakîm ve emîn, mekîn, metîn olmalıdır.”⁹⁷ denilerek hüküm altına alınmıştır.

3. Yargıcın Hüküm Verme Sorumluluğu

Yargıçların verdikleri hatalı kararlardan dolayı ortaya çıkan sorumlulukları hususunda Antik İbrani hukukunda Kudüs Talmudu ve Babil Talmudu arasında görüş farklılıkları bulunmaktadır. Yargıcın istemeden hatalı bir hüküm vermesi durumunda ne tür bir sorumluluğu bulunduğu ve bu sorumluluktan kaçınmak için yargıcın hüküm vermekten imtina edip edemeyeceği hususu burada temel tartışma konusudur.

Kudüs Talmudu ve İsrail yaklaşımına göre bir yargıç yargılama esnasında iyi niyetli olarak bir hata yapsa bile dini olarak sorumludur ve günah işlemiş olmaktadır. Bu durum yargıçların ilahi sorumluluktan korkmalarından dolayı önlerine gelen zor davalarda hüküm vermekten çekinmelerine sebep olur. Dolayısıyla verecekleri hüküm sebebiyle ilahi azapla tehdit olunan yargıçlar

⁸⁹ *Babil Talmudu* (Erişim 05 Şubat 2022), Sanhedrin.3a:2.

⁹⁰ Cohn, “Bet Din and Judges”, 515.

⁹¹ Avodah Zara.52a:14.

⁹² Ben-Menahem, “Talmudic Law: A Jurisprudential Perspective”, 897.

⁹³ Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 4/146; Serahsî, *Mebcut*, 16/109.

⁹⁴ Atar, *Adliye Teşkilatı*, 106. Kadılık yapmak için gereken eğitim ve yeterliliğe sahip olmayan bir kimse kadı olarak atanırsa ve yargılama yaparken hukuk bilgisine dayanmadan hüküm verirse verdiği bu hüküm adil olsa bile bu kimse günah işlemiş olur. Aslan, *Yargılama Etiği*, 23.

⁹⁵ Tirmizî, “Ahkâm”, 3; Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 11.

⁹⁶ İbn Mâce, “Ahkâm”, 2-3; Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 1-3.

⁹⁷ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, md. 1792.

hüküm vermekten kaçınırlar. Haliyle yargıçlar, önlerine gelen uyuşmazlıkları hüküm vererek sonlandırma yerine tarafların arasını bulma, arabuluculuk yapma yöntemlerine yani hüküm verme dışındaki alternatif uyuşmazlık çözme yöntemlerine sıkça başvurmuşlardır.⁹⁸

Hem Tannaitik dönemde (MS 40-220) hem de Amoraik dönemde (MS 220-500) Tevrat'ta belirtilen şekilde adaleti bozacak bir karar verme korkusu, İsraili yargıçları yargılama yaparken etkileyen baskın bir faktördü. Dolayısıyla yargıçlar kendi hükümlerinin adil olduğundan kesin olarak emin değillerse hüküm vermekten kaçınıyorlardı.⁹⁹

İsrail diyarında “karar verme korkusu” o kadar güçlüydü ki, bilgiler hata yapma olasılığını önlemek için yargı heyetini çoğaltmak gibi karmaşık yöntemler geliştirdiler. Mishnah Sanhedrin, 3:6'da bir yargıcın bir karara varamadığında “nasıl hükmedileceğini bilmiyorum” demesi gerektiğini öğütler.¹⁰⁰ Bunu söylese, prosedüre göre bir karara varmak mümkün olana kadar heyete daha fazla yargıç eklenmesi gerekir. Bu işe yaramazsa, “bilmiyorum” demek yargıcın meşru bir eylemidir çünkü yargısından kesinlikle emin olmalıdır ve herhangi bir şüphesi varsa karar vermemesine izin verilir. Bu nedenle İsrail diyarında Tannaim'in, adaleti saptırmaktan korktuğu için Tevrat Yasasına göre hüküm vermekten kaçındığı gözlenmektedir.¹⁰¹

Amora R. Hanina'nın oğlu R. Hamma, hatalı bir yargıcın teolojik önemini farklı bir şekilde açıklar: “Kutsal Olan dedi ki: Kötü yargıçlar birinden hakkı alıp diğerine haksız olarak veriyorlar ki bu durumda beni hakkı asil sahibine geri vermem konusunda sıkıntıya düşürüyorlar.”¹⁰² Yani böyle bir durumda yargıç hatalı bir hüküm verdiğinde Tanrı'yı fazladan işler yapma yükü altına sokmuş olur. Hakkı sahibine geri verme konusunda Tanrı, ekstra olarak uğraşmış olur. Böyle bir hata ise Tanrı'nın gazabını ortaya çıkarır.

Joshua b. Levi ise “Bir mahkemede on yargıç otursa bile hatalı bir hüküm verilmesi halinde bundan doğacak sorumluluk (ceza zinciri) her birinin boynundadır, böylece her biri hatalı hükmün sorumluluğunu taşır.”¹⁰³ demiştir. Buraya kadar aktarılan görüşler Kudüs Talmudu ve İsrail ülkesindeki bilgelerin görüşüdür.

Babil ülkesindeki durum ve görüş ise İsrail görüşüne göre farklılık göstermektedir. Babilli bilgelere göre “ceza korkusu”, yargıcın karar vermesinde önemli bir yapıcı rol oynar; çünkü ağır sorumluluğunun bilincinde olan yargıç doğru bir karara vardığından emin olmak için davanın gerçeklerini tam olarak araştıracaktır. Babilli bilgiler, yargıcı yanlış olabileceği ihtimalinden dolayı karar vermekten kaçınmaya teşvik etmek yerine Tanrı'nın yargıca doğru hüküm vermesi için muazzam bir güç verdiğini söylemişlerdir. Çünkü Tanrı, doğru hüküm veren yargıcın yaratma eyleminde kendi ortağı olduğunu anlamıştır.¹⁰⁴ Bir diğer ifadeyle İsraili hukukçular önlerine gelen davada yargıcın hüküm verebileceği hukuk normu bulunmazsa hüküm vermekten kaçınması gerektiğini, Babilli hukukçular ise yargıcın önüne gelen davaya bakmaktan kaçınmayacağını dolayısıyla kendi görüşüne göre hüküm vermesi gerektiğini savunmuşlardır.

Bu görüşü destekleyen Lonilli Yonatan, şöyle demiştir: “Kendisine açık olana göre hüküm verdiği için, yasayı kasten çarpıtmadığı için yargıç cezalandırılmaz ve kendisinden başka tarafların uyuşmazlığını çözebilmeyi hak eden kimse olmadığı için mükâfat alır.”¹⁰⁵

Mahkemeye veya yargıca başvuran davacının iddiası haksız olmasına rağmen kendi lehine deliller varsa yani ortada haksız bir iddia olması durumunda yargıç ne yapacaktır? Bir iddianın hileli (din merume) olduğunu bilen bir yargıcın, “Madem tanıklar ifade verdiğine göre ben karar vereceğim ve suç zinciri yani bundan doğacak sorumluluk tanıkların boynuna dolanacak” dememesi gerekir. Çünkü denilir ki: “Yanlı suçlamadan uzak durun”¹⁰⁶ Kudüs Talmudu, yargıcın standart prosedür çerçevesinde sahtekarlıkla (hakkı olmayanı almaya çalışan birinin açtığı ve deliller de onun lehine olan dava ile) yüzleşmemesi gerektiğini ima eder. Bu

⁹⁸ Yuval Sinai, “The Religious Perspective Of The Judge's Role In Talmudic Law”, *Journal of Law and Religion* 25/2 (2009-2010), 358.

⁹⁹ Sinai, “The Judge's Role In Talmudic Law”, 361.

¹⁰⁰ *Mishnah* (Erişim 05 Şubat 2022), Sanhedrin.3:6.

¹⁰¹ Sinai, “The Judge's Role In Talmudic Law”, 363.

¹⁰² *Babil Talmudu*. Sanhedrin.7a:17-18.

¹⁰³ Sinai, “The Judge's Role In Talmudic Law”, 364.

¹⁰⁴ Sinai, “The Judge's Role In Talmudic Law”, 365.

¹⁰⁵ Sanhedrin.6b:14.

¹⁰⁶ Shevu'ot. 30b:13.

durumda yargıç ya herhangi bir yargıda bulunmaktan kaçınmalı, hüküm vermemeli ya da davacıların kabul edebileceği bir uzlaşma bulmaya çalışmalıdır.¹⁰⁷

İsrail Ülkesinde, her iki görüşün de farklı pratik sonuçları vardır. İlk İsraili bilgelerin yargı sorumluluğunu üstlenme konusundaki isteksizliği, öncelikle hem Tannaitik hem de Amoraik dönemler boyunca yargıcın yanlış bir yargıda bulunduğu için ilahi cezaya karşı duyduğu dini korku olan “karar verme korkusu” üzerine kuruludur. Bu isteksizlik, zaman zaman yargısal pasifliğe yol açmıştır. Buna karşılık Babilli bilgiler “karar verme korkusunun” dini boyutunu kabul ederken, aynı zamanda yargıcın ilahi olarak kendisine verilen yetkisini doğru kararlar vermek için kullanması konusundaki dini sorumluluğunu da vurgulamışlardır. Babil görüşü yargıçların adaletin bozulmasını önlemek için dünyanın Yaraticısının temsilcileri olarak rollerini kabul eder.¹⁰⁸

Erken İsrail dönemindeki Kudüs Talmudu'nun Sanhedrin bölümünde, yargıcın hüküm verme faaliyeti adil bir hüküm sonucunu doğurmayacaksa bu tür bir yargılama faaliyetine itiraz edilmiştir. İsraili bilgiler, normal bir yargılama faaliyetinden kaçınmayı veya uzlaşmaya başvurmayı tavsiye etmişlerdir. Bu durum, Babil Talmudu'nda yer alan ve hileli bir iddianın yargılamanın yapılmasından yargıcın kaçınmasını tavsiye eden Shevu'ot bölümündeki bir öğreti ile tutarlıdır. Sonraki dönemlerde daha aktif olan Babil görüşü ise R. Papa'nın Babil Talmudu'nun paralel pasajındaki kararında ifade edildiği gibi, böylesi bir sahte dava ile karşı karşıya kalan yargıcın gücünü ve sorumluluğunu vurgulayarak, tanıkların titiz bir incelemesinin yapılarak adaletin ortaya çıkarılabileceği ihtimaline dikkat çekmektedir. Tanıkları ve diğer delilleri dikkatlice inceleyen yargıç bu sahtekârlığın ortaya çıkmasına yardımcı olabilir, böylece adil bir karar verebilir.¹⁰⁹

İslam hukukunda da kâdıların yürüttüğü yargılama faaliyeti dolayısıyla sorumluluğu bulunmaktadır. Kâdılar bu sorumluluğun bilincinde oldukları için yargılama faaliyetini yürütürken çok dikkatli olmuşlar ve hata yapmaktan, adil olmayan bir hüküm vermekten kaçınmışlardır. Hadiste “İnsanlar arasında hükmetmek üzere kim yargı görevini üstlenirse bıçaksız olarak boğazlanmış olur.”¹¹⁰ denilerek yargı görevinin sorumluluğunun önem ve ağırlığına dikkat çekilmiştir. Bir örnekte Hz. Ömer, halifeliği devrinde Hz. Ebubekir'in yanına girmiş ve kendisine selam vermiştir. Hz. Ebubekir ise bu selamı almamıştır. Halifenin kendisine dargın olduğu için selamını almadığını düşünen Hz. Ömer oradan çıkınca durumu sahabeden Abdurrahman b. Avf'a anlatmış, o da durumu Hz. Ebubekir'e bildirmiştir. Hz. Ebubekir ise “Ömer geldiğinde iki kişinin yargılmasını yapıyordum, Yüce Allah mahşerde beni o kişilerden ve onların sözünden sorumlu tutacağı için dikkatimi o kadar onların üzerine vermiştim ki Ömer'in selamını almayı unutmuşum.” diyerek yargılamanın önemine ve kâdılarının sorumluluğuna dikkat çekmiştir.¹¹¹ Bu nedenlerle İslam tarihi kendilerine teklif edilen kâdılık görevini kabul etmeyen, bu görevden kaçınan âlimlerin örnekleri ile doludur.¹¹² Ancak kâdılık yapabilmek için gerekli eğitim ve yeterliliğe sahip olmasına rağmen kâdılık görevini kabul etmeyen kişiler, kendilerinden başka o bölgede kâdılık yapmaya ehil kimsenin bulunmaması halinde dinen sorumludurlar ve günaha girmiş olurlar.¹¹³

Kâdılarının hüküm verirken önlerine gelen delillere göre hüküm vermeleri İslam hukukunda benimsenmiştir. Bu durumda kâdi, verdiği hükümden dolayı sorumlu değildir ve Kudüs Talmudu'ndaki hükmün aksine hüküm vermekten kaçınmaz. Deliller neyi gerektiriyorsa ona göre hüküm verir. Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir hadisteki hüküm şu şekildedir: “Ben ancak bir beşerim. Siz benim önümde davallaşıyorsunuz. Belki biriniz delilini diğerinden daha iyi ifade eder ve ben de işittiklerime göre hükmederim. Kardeşinin hakkından kimin lehine bir şey hükmedersem, onu almasın. Zira ben onun lehine ancak ateşten bir parça hükmetmiş olurum.”¹¹⁴ Bu hadise göre böyle bir durumdaki dini sorumluluk kâdi değil lehine hüküm verilen tarafa yüklenmiş olmaktadır.¹¹⁵

¹⁰⁷ Kudüs Talmudu Erişim (05 Şubat 2022), Sanhedrin.4:1:1; Sinai, “The Judge's Role In Talmudic Law”, 370.

¹⁰⁸ Sinai, “The Judge's Role In Talmudic Law”, 376.

¹⁰⁹ Sinai, “The Judge's Role In Talmudic Law”, 376.

¹¹⁰ İbn Mâce, “Ahkâm”, 1; Tirmizî, “Ahkâm”, 1; Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 1.

¹¹¹ Berki, *İslamda Kaza Hüküm ve Hâkimlik ve Tevabii*, 17.

¹¹² Mısır fethedildiği zaman Amr b. As, Ka'b b. Yassâr'ı kadı olarak tayin etmek istemiş, cahiliye devrinde hakemlik yaptığı için yargılamanın sorumluluğunu bilen Ka'b bu görevi reddetmiştir. Ebu Kılabe Abdullah b. Zeyd de kendisine kadılık görevinin teklif edileceğini duyunca bulunduğu Basra'dan kaçıp Şam'da ikamet etmeye başlamış ve “Kadı denizde yüzen bir kimseye benzer, bir kimse denizde kaç gün yüzebilir” diyerek bu görevden kaçınmıştır. Atar, *Adliye Teşkilatı*, 101. Fukahadan Mekhûl ise “Eğer yargılama görevi ile öldürülmek arasında tercih yapmam söylenirse ölümü seçerim” demiştir. Bilmen, *Kamus*, 8/212.

¹¹³ Mevsilî, *İhtiyar*, 2/102; Bilmen, *Kamus*, 8/216; Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe vd. (İstanbul: Risale Yayınevi, 1994), 8/240.

¹¹⁴ Buhârî “Şehadet”, 27, “Ahkâm”, 20; Müslim, “Akdiye”, 3; Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 7.

¹¹⁵ Talip Türcan, “İslam Hukukunda Uhrevi Sorumluluk Bakımından Yargı Kararlarının Geçerliliği Sorunu”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 5 (2005), 171.

İslam yargılama hukukunda, yargılama yapan kâdının kasten haksız ve adil olmayan bir hüküm vermesi halinde gerek hukuki ve gerekse cezai sorumluluğunun bulunduğu benimsenmiştir.¹¹⁶ Kasıt olmaksızın hata ile haksız ve adil olmayan bir hüküm veren kâdı ise sorumsuzdur.¹¹⁷

Kâdı önüne gelen davada uygulanacak hukuk normu bakımından Kur'an ve Sünnet'te bir hüküm bulunmaması durumunda İbrani hukukunun aksine "bilmiyorum" diyerek tarafların uyuşmazlığını çözümsüzlüğe sürükleyemez. Daha önce belirtilen Muaz hadisine göre bu durumda kâdı, içtihat ederek önüne gelen davayı hükme bağlamalıdır.¹¹⁸ Konu ile ilgili bir hadiste "Hâkim, hüküm verirken içtihatla bulunur, sonra bu içtihadında isabet ederse ona iki sevap vardır. Fakat içtihatla bulunur ve hata ederse ona bir sevap vardır."¹¹⁹ denilerek kâdı içtihat etmesi için teşvik edilmiştir. Burada kâdının içtihat etmesindeki amacın önüne gelen hukuki uyuşmazlığı adil bir şekilde hükme bağlamak olmasına da dikkat edilmelidir.

Sonuç

Antik İbrani hukuk sistemi ile İslam yargılama hukukunun yargıçlık mesleği ve yargılama sistemi özelinde karşılaştırıldığı bu çalışmanın amacı her ikisi de vahiy kökenli olan bu hukuk sistemlerinin benzer ve farklılıklarının ortaya çıkarılarak bu konudaki ileride yapılacak olası çalışmalara fikir verebilmektir. Antik İbrani hukukunun temel kaynağı ve Yahudilerin ilahi kitabı olan Tevrat'taki hükümlerden başka yargıçlık ve yargılama ile ilgili temel esaslara Babil ve Kudüs Talmud'larında rastlanmaktadır. Genel olarak birbirleriyle ortak paydada buluşan bu iki Talmud'un ayrıştıkları bir nokta yargıçların hüküm verme sorumluluğu konusunda ortaya çıkmaktadır. Yargıcın önüne gelen uyuşmazlıkta haksız olduğu bilinen fakat ispatlanamayan bir iddianın söz konusu olması halinde veya yargıcın önüne gelen davada uygulanacak bir hukuk normu bulamaması ihtimallerinde Kudüs Talmudu yargıcın hüküm vermektan imtina ederek yargılama dışındaki alternatif uyuşmazlık çözüm metodlarına başvurmasını öğütlerken Babil Talmudu ise bu konuda yargıcın cesur davranarak bildiği gibi hüküm vermesi ve hüküm vermektan kaçınmamasını öğütlemektedir. Talmudlar arasındaki bu fark Babil ülkesinde ve İsrail'de Yahudi hukukuna göre hüküm veren yargıçlar arasında uygulama farklarına sebep olmuştur. Bunun dışında genel olarak İslam yargılama hukukuna benzeyen hükümler Antik İbrani ve Yahudi hukukunda bulunmaktadır. Yargıçlarda aranan vasıflardan, yargıcın dava sırasında uyması gereken usul ve esaslar bu anlamda her iki hukuk sisteminde de benzeşmektedir. İslam yargılama hukuku ile Antik Yahudi hukukunun ayrıştığı bir nokta ise heyet usulü yargılama konusudur. Yargıçların sorumluluğu konusunda oldukça katı olan İbrani hukuku yargıçtan sorumluluğun azaltılması adına heyet usulü yargılamayı benimsemiş, mahkemelere göre değişen sayılarda yedi, yirmi üç, yetmiş bir yargıçtan müteşekkil heyetler oluşturmuştur. İslam hukukunda ise genel olarak tek yargıçlı mahkemeler bulunmakla beraber heyet şeklinde mahkeme oluşturulmasında fıkhen bir engel bulunmamaktadır.

Antik İbrani hukuku ile İslam hukukunun yargıçlık ve yargılama hukuku açısından mukayese edildiği bu çalışmada ulaşılan sonuçlardan bu iki hukuk sisteminin belirtilen konulardaki ayrışan ve benzeyen noktalarını tek tek ele almak daha faydalı olacaktır.

Antik İbrani hukuku ile İslam hukukunun makalede ele alınan konulardaki benzeyen noktaları:

Yargıç olarak atanacak olan kimselerin hüküm verebilmek için yeterli bilgi seviyesine sahip olması aranır. Bu açıdan ilahi hükümlere vukufiyet, davada yargıcın hüküm vereceği kuralı bilmesine imkân tanır.

Yargıç olarak atanacak olan kimsenin adil, bağımsız ve tarafsız olması şarttır. Bu şart hem yargıç olarak atanmada hem de yargıç olduktan sonra yargılama faaliyetini sürdürürken aranır. Diğer bir ifadeyle yargıçların yargılama faaliyetini yaparken adil, bağımsız ve tarafsız olmaları gerekir. Rüşvet alarak hüküm veren yargıçlara ilahi ve dünyevi cezalar öngörülmüştür.

Yargıcın yargılama faaliyetini sürdürürken davaya esas alacağı delillerden en çok başvurulanı tanıklık ve yemindir. Bunun dışında diğer deliller de kabul edilmiştir. Tanıklık delilinde ise kadınların tanıklığı her iki hukuk sisteminde de belirli davalarda kabul edilirken belirli davalarda kabul edilmez. Çocukların tanıklığı da kabul edilmez.

¹¹⁶ Bilmen, *Kamus*, 8/247; Fahrettin Atar, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/69; Aslan, *Yargılama Etiği*, 25; Adnan Koşum, *İslam Hukuk Doktrininde Yargı Hataları* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2004), 139.

¹¹⁷ Serahsî, *Mebûsât*, 16/79; Koşum, *Yargı Hataları*, 138. Bu tür davalarda lehine haksız hüküm verilen kimsenin tazmin yükümlülüğü bulunmaktadır. Muhammed Emîn ibn Âbidîn, *Reddül-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, çev. Mehmet Savaş vd. (İstanbul: Şamil Yayınları, 1985), 12/305.

¹¹⁸ Mevsilî, *İhtiyar*, 2/98

¹¹⁹ Buhârî, "İ'tisam", 21; Müslim, "Akdiye", 15.

Yargıç atamaya yetkili olan kurum her iki hukuk sistemi de ilk ortaya çıktığında peygamberler iken daha sonra devlet başkanları bu yetkiye sahip olmuşlar ve yargıçları atamışlardır.

Her iki hukuk sisteminde de yargıcın yargılama faaliyeti sonunda verdiği hükümler bağlayıcıdır. Bu hükme uymayan tarafları devletin zorlama yetkisi vardır.

Antik İbrani hukuku ile İslam hukukunun makalede ele alınan konulardaki ayrışan noktaları:

Antik İbrani hukukunda mahkemelerde toplu yargıç usulü benimsenmiştir. Derecelerine göre üç, yirmi üç ve yetmiş bir yargıçtan oluşan mahkemeler bulunmaktadır. İslam hukukunda ise genel olarak tek yargıçlı usul bulunmaktadır. Ancak aynı mahkemeye birden fazla hâkimin atanıp birlikte veya konu bakımından ayrışarak hüküm vermeleri de İslam hukukunda geçerli sayılmıştır. İslam tarihinde bunun örneklerinin çok az olduğunu da belirtmek gerekir.

Antik İbrani hukukunda en küçük mahkemeye yargıç olarak atanabilmek için yirmi beş yaşını, en üst derecedeki mahkemeye atabilmek için ise kırk yaşını doldurmuş olmak gerekiyorken İslam hukukunda ise böyle bir şart bulunmamaktadır. Ancak kâdılarının belirli bir eğitim ve bilgi seviyesine gelmeleri aranmaktadır.

Antik İbrani hukuku ile İslam hukukunun ayrıştığı bir diğer nokta ise hâkimin hüküm verme sorumluluğu ve zorunluluğu açısından. Antik İbrani hukukunda Kudüs Talmudu'nu esas alan İsraili hukukçular, yargıcın önüne gelen davada uygulayacağı bir hukuk normunun bulunmaması durumunda, yani Tevrat veya Talmud'da konu ile ilgili hüküm bulunmaması halinde yargıcın hüküm vermemesi gerektiğini, davayı başka bir alternatif uyuşmazlık çözüm yoluyla çözmesi gerektiğini belirtirken Babil Talmudu'nu esas alan Babilli hukukçular ise yargıcın önüne gelen davada uygulanacak bir norm bulunmasa bile kendi bilgisi ile yargıcın uyuşmazlığı hükme bağlaması gerektiğini ifade ederler. İslam hukukuna göre ise hâkim önüne gelen davada Kur'an ve Sünnette bir hüküm bulunmaması halinde içtihat ederek uyuşmazlığı hükme bağlamalıdır. Bu açıdan İslam hukuku ile Kudüs Talmudu'nu esas alan İsrail hukuku farklı hükümler ihtiva etmektedir. Diğer açıdan İslam hukuku ile Babil Talmudu'nu esas alan Babil hukukunun benzer kurallara sahip olduğu söylenebilir.

Antik İbrani hukuku ile İslam hukukunun yargılama hukuku alanındaki bazı konularda mukayesesinin yapıldığı bu çalışma, giriş kısmında da bahsedildiği üzere şer'u men kablenâ boyutu ile de değerlendirilebilir. Yargıçlık mesleği ve mahkemeler açısından her iki hukuk sisteminin de benzeyen ve ayrışan noktalarının olduğu ortaya çıkmaktadır. Benzeyen noktalarda İslam hukukunun İbrani hukukundan iktibaslar yaptığı düşüncesi bizi bazı gerçeklerden uzaklaştırabilir. Öyle ki İslam, kendinden önceki ilahi dinlerdeki tahrif edilmemiş hükümleri doğrulayan, Hz. Peygamber de kendinden önceki peygamberleri tasdik eden bir konumdadır. Benzerlikler açısından ilahi dinlerin aynı kaynaktan doğmaları ve geniş anlamda İslam'ın hepsini kapsadığı düşünülerek çıkarımlar yapılmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Altıntaş, Yusuf. "Yahudi Hukuku Temel Kaynaklar ve Günümüzde Uygulama". *Kur'an'ı Anlama Yolunda Kuramer Konferansları - II Bildiriler Kitabı*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017, 333-352.
- Aslan, Nasi. *İslam Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*. Adana: Karahan Yayınları, 2014.
- Atar, Fahrettin. *İslam Adliye Teşkilatı*. Ankara: DİB Yayınları, 1991.
- Atar, Fahrettin. *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Atar, Fahrettin. "Kâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/66-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Atar, Fahrettin. "Kazâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/113-117. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Atar, Fahrettin. "Mahkeme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/338-341. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Aydın, Melikşah. *İslam ve Osmanlı Hukukunda Hâkimlik ve Hâkimlerin Nitelikleri*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2016.
- Aydın, Melikşah. *Klasik Dönem Osmanlı Yargılama Hukukunda Tanıklık*. İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık, 2021.
- Bardakoğlu, Ali. "Delil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/137-140. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ben-Menahem, Hanina. "Talmudic Law: A Jurisprudential Perspective". *The Cambridge History of Judaism, Volume Four The Late Roman-Rabbanic Period*. ed. Steven t. Katz. 877-898. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Berki, Ali Himmet. *Hukuk Tarihinden İslam Hukuku-I*. Ankara: Örnek Matbaası, 1955.
- Berki, Ali Himmet. *İslamda Kaza Hüküm ve Hâkimlik ve Tevabii*. Ankara: Yargıçoğlu Matbaası, 1962.
- Bektaş, Bekir. *İslam Yargılama Hukukunda Hâkim*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1970.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.
- Cohn, Haim Hermann. "Bet Din and Judges(In Jewish Law)". *Encyclopaedia Judaica 2nd Edition*. ed. Fred Skolnik vd. 3/513-515. Jerusalem: Thomson Gale Publishing, 2007.
- Çağrı, Mustafa. "İbn Meymûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/194. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Çeliker, Hüseyin. *İslam Hukukunda Yargı Bağımsızlığı*. İstanbul: Hacegân Akademi Kitaplığı, 2005.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer el-Bağdâdî. *Sünenü'd-Dârekutnî*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Demircan, Adnan. "Sâmîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/75-76. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Demombynes, Maurice Gaudet. *Muslim Institutions*. Translated by. John P. Macgregor. London: George Allen&Unwin Ltd, 1968.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Şer'u Men Kablenâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/15-19. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.
- Ebû Dâvûd. Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrut: 1409/1988.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *Hukukun Serüveni*. İstanbul: Arı-Sanat Yayınları, 2011.
- Falk, Ze'ev W., "Administration of Justice". *Hebrew Law in Biblical Times: An Introduction*. 32-42. Provo: Maxwell Institute Publications, 2001.
- Gürkan, Salime Leyla. "Talmud". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/550-552. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Harman, Ömer Faruk. "Süleyman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/56-60. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Henshke David. "The Number of Judges in Ancient Israel". *The Jewish Law Annual* 17 (2007), 27-61.
- Hirshberg Samuel. "Jurisprudence Among the Ancient Jews". *Marquette Law Review* 11/3 (1926), 25-31.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddül-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. çev. Mehmet Savaş vd. İstanbul: Şamil Yayınları, 1985.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*, nşr. M. Mustafâ el-A'zamî. Riyad: 1403/1983.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb. *İ'lâmü'l-Muvakkîn*. çev. Pehlül Düzenli, İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.

- Koşum, Adnan. *İslam Hukuk Doktrininde Yargı Hataları*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2004.
- Kozak, İbrahim Erol. *Kadim Dönemler Genel Hukuk Tarihi*. Konya: Palet Yayınları, 2.Baskı, 2015.
- Kur'an Yolu*. Erişim 29 Aralık 2021. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, 2009.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-Ta'lîl'l-Muhtar*. çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2013.
- Müslim Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahih*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: 1374-75/1955-56.
- NCJW, National Council of Jewish Women. "Traditional Jewish Texts on Judges and Judiciary". Erişim 30 Kasım 2021. www.ncjw.org
- Nesâî, Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. nşr. Fârûk Hamâde. Beyrut: 1407/1987.
- Özen, Şükrü. "Kâdilkudât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/77-82. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Savaş, Abdurrahman. "Hitit, Roma, İslam ve Yahudi Hukukları Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011), 243-274.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebcut*. ed. Mustafa Cevat Akşit, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008.
- Silberg, Moshe. "Law And Morals in Jewish Jurisprudence". *Harvard Law Review*. 75/2 (1961), 306-331.
- Sinai, Yuval. "The Religious Perspective Of The Judge's Role In Talmudic Law". *Journal of Law and Religion*. 25/2 (2009-2010), 357-377.
- Sulzberger, Mayer. "The Ancient Law of Homicide: II", *The Jewish Quarterly Review*. 5/3 (1915), 289-344.
- Şeyh Bedreddin, *Camiu'l-Fusuleyn (Yargılama Usulüne Dair)*. ed. Hacı Yunus Apaydın, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.
- Talmud*. Erişim 05 Şubat 2022. <https://www.sefaria.org/texts/Talmud>
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-sahih*. nşr. Ahmed M. Şâkir. Kahire: 1356/1937.
- Türcan, Talip. "İslam Hukukunda Uhrevi Sorumluluk Bakımından Yargı Kararlarının Geçerliliği Sorunu". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 5 (2005), 163-180.
- Zuhayli, Vehbe. *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*. çev. Ahmet Efe vd. İstanbul: Risale Yayınevi, 1994.